

Araştırma Makalesi / Research Article

ÖZBEKİSTAN'IN SU SORUNUNUN ÇÖZÜMÜNDE TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI VE ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜYLE İLİŞKİLERİ

Alp Yüce KAVAS¹
Hakan ARIDEMİR^{2*}

Öz

Özbekistan'ın son yıllardaki iç ve dış politikasında gözlemlenen değişime bağlı olarak Orta Asya cumhuriyetleri içerisinde daha fazla adından söz ettirmeye başladığı görülmektedir. Özbekistan'ın jeopolitik ve jeostratejik öneminin artması üye olduğu bölgesel çapta faaliyet gösteren çeşitli uluslararası örgütler içerisindeki konumunu da yeniden gözden geçirmeyi gerektirmektedir. Ülkenin uzun süreden beri maruz kaldığı su temelli uyumsuzlukların çözümü noktasında Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) ve Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) gibi iki önemli bölgesel örgütün sunabileceği katkılar ve ilgili örgütler açısından Özbekistan'ın yakın gelecekte taşıyacağı önemin tartışılması bu çalışmanın ana hedefini oluşturmaktadır. Çalışmanın kuramsal altyapısını oluştururken ise işlevselci ve liberal kurumsalcı perspektiflerin kısaca incelenmesi ve değerlendirilmesinin uygun olacağı düşüncesindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Özbekistan, Türk Devletleri teşkilatı, Şanghay İşbirliği Örgütü, Uluslararası örgütler, Çevre

UZBEKISTAN'S RELATIONS WITH THE ORGANIZATION OF TURKIC STATES AND THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION IN RESOLVING THE WATER PROBLEM

Abstract

Uzbekistan seems to be mentioned more often among other Central Asian republics due to significant modification observed in its both domestic and foreign policies. It would be prudent to review Uzbekistan's position within several international organizations operating at regional scale as its geopolitical and geostrategical importance are ascending. The discussion on the possible contributions of both Organization of Turkic States (OTS) and Shanghai Cooperation Organization (SCO) on the resolution efforts of country's water based issues and also Uzbekistan's real strategic importance for the two regional organizations at near future constitutes main objective of this paper. We aim to observe and evaluate the functionalist and liberal institutional perspectives in constructing the theoretical framework of the study.

Keywords: Uzbekistan, Organization of Turkic States, Shanghai Cooperation Organization, International Organizations, Ecology

¹ Dr., Afro-Avrasya Araştırmaları Enstitüsü Erasmus Koordinatörü, ORCID: 0000-0001-5686-026X..

² Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Devletler Hukuku ABD Başkanı, ORCID: 0000-0002-2119-4508.

* Sorumlu Yazar (Corresponding Author): hakan.aridemir@dpu.edu.tr.

Başvuru Tarihi (Received): 14.02.2024 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.04.2024

Giriş

2022 yılında Özbekistan'ın Semerkant şehri iki önemli Zirveye ev sahipliği yapmıştır. 15-16 Eylül de Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ), 11 Kasım'da ise Türk Devletleri Teşkilatı'nın (TDT) Devlet Başkanlarının katılımıyla Semerkant'ta gerçekleştirilmiş olması salt rastlantısal bir durumun ötesinde bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Bölgesel alanda faaliyet gösteren bu iki önemli uluslararası örgüte ev sahipliği yapmanın Semerkant'a ve Özbek Türklerinin ana yurduna belirgin bir prestij kazandırdığı ve öneminin arttığı sonuçlarını çıkarmak yanlış olmayacaktır. Öte yandan Özbekistan, aşağıda değineceğimiz üzere, geçmişe oranla olumlu adımlar sergilemekle birlikte Aral Gölü'nün kuruması başta olmak üzere su temelli sorunları çözümü konusunda henüz kesin başarı elde etme noktasından uzakta görünmektedir. Bu noktadan hareketle, çalışmamızda Özbekistan'ın özellikle su temelli çevresel sorunlara yönelik komşularıyla yakın geçmişe kadar yaşadığı sorunlara ve söz konusu sorunlara çözüm aramakta TDT ve ŞİÖ'nün sağlayabilecekleri potansiyel katkıları ve iş birliği olanaklarını masaya yatırmayı aynı zamanda da Özbekistan'ın bu iki bölgesel örgüte dönük algılamalarını masaya yatırmayı amaçlamaktayız.

Makalemizin kuramsal altyapısının oluşturulmasında işlevselci ve liberal kurumsalcı perspektiflerin ele alınmasını uygun görmekteyiz. Her iki kuramın kısaca ele alınmasının yanı sıra konumuz açısından hangi nokta/noktalarda değerlendirilmelerinin uygun olabilecekleri, hangi açılardan ise yetersiz kalabileceklerinin ortaya konulmaları hedeflenmektedir. Bu çalışmada daha önce incelenmiş olan Orta Asya cumhuriyetlerindeki su temelli sorunları ele alan kaynaklardan yararlanılarak, söz konusu sorunlara çözüm sağlama çabalarında salt ikili ilişkiler yoluyla değil iki önemli bölgesel örgütün karşılaştırmalı analizi üzerinden bölgesel ölçekte kurumsal iş birliklerinin de önemli bir rol üstlenebileceğinin ortaya konulması hedeflenmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde kuramsal altyapı oluşturularak bununla ilgili genel bilgilendirme ve değerlendirmelerde bulunulması uygun görülmektedir. İkinci bölümde Özbekistan'daki su sorununun ve bunun meydana getirdiği çevresel-toplumsal etkilere tarihsel arka plan eşliğinde değinilecektir. Üçüncü ve son bölüm ise TDT ve ŞİÖ'nün resmi faaliyetleri ve kuruluş ilkeleri-hedefleri doğrultusunda sorunların çözümünde sağlayabilecekleri olası katkıların ve bu ülkenin her iki bölgesel örgüt nezdindeki öneminin tartışılması amaçlanmaktadır.

1. Kuramsal Altyapının Oluşturulması: İşlevselci ve Liberal Kurumsalcı Paradigmalar

1.1. İşlevselci Paradigma:

İşlevselci (fonksiyonalist) kuramın tarihsel izlerini geçen yüzyılın başlarından itibaren yakalamak mümkün görünmektedir. Leonard Woolf ve Paul Reinsch gibi düşünür ve siyaset bilimcilerin Anglo-Sakson temelli siyasal çoğulculuk ve liberalizmin etkisinde kalarak salt ulus-devletler arasındaki ikili ilişkileri aşacak hükümetlerarası iş birliği ve kurumsallaşmanın gerekliliğine işaret ettikleri görülmektedir (Popoviciu, 2010: 163). Woolf, 1916 yılında kaleme aldığı *Uluslararası Hükümet (International Government)* adlı eserinde devletler arası ilişkiler yoluyla kalıcı barış ve güvenliğin sağlanabilmesi çabalarına ağırlık vermiş görünse de hükümetlerin teknik ve ekonomik alanlardaki iş birliklerine ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarına da (STK) yer vermeyi ihmal etmemiştir (Archer, 2001:134). İşlevselci kuramın bilinen ve neredeyse kendisiyle özdeşleşmiş ismi ise Romanya doğumlu Britanyalı düşünür ve akademisyen David Mitrany'dir.

Mitrany'nin fikirsal altyapısının oluşmasında geçen yüzyıl başlarında doğup büyüdüğü Balkan coğrafyasında meydana gelen siyasi ve toplumsal dönüşümler önemli bir rol üstlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı başladığında Britanya'ya göç etmiş olan Mitrany, daha sonra Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) olarak anılacak, dünya hükümetlerinin bir araya gelerek kurumsal bir yapı oluşturmalarını ve ABD'nin söz konusu yapı içerisinde bir an önce yer alması gerektiğini savunmuştur (Zwolksi, 2018: 101). Birinci Dünya Savaşına katılan ülkelerin hükümetlerinin askeri sanayi alanındaki kontrollü planlamalarının süreç içerisinde hemen tüm sınai alanlara

yansımasından hareketle Mitrany, despotik olmayan ama zorlayıcı karakter içeren teknik alanlardaki uygulamaların siyasi ve toplumsal kurumlarda köklü değişimlerin önünü açarak küresel ölçekte demokratikleşmeyi sağlayabileceğini bu yolla gelecekte otoriter yönetimlerin oluşmasının engellenebileceğini ileri sürmüştür (Popoviciu, 2010:164). Britanyalı düşünürün İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ulus-aşırı (trans-nasyonal) yapıların önemine ve özerkliğine öncelik verdiği, bu bağlamda topraktan çok belirgin bir işleve (teknik bir alana) dayalı uluslararası ölçekte kurumsallaşmış otoritelerin oluşturulması gerektiğine vurgu yaparak Milletler Cemiyeti ve daha sonra kurulacak Birleşmiş Milletlerin mevcut kurumsal yapısından öte bir aşamaya geçmeyi hedeflediği söylenebilir (Zwolski, 2018:112). Mitrany'nin işlevselci perspektifi İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ilişkiler disiplini bünyesinde popüleritesini önemli ölçüde yitirme eğilimi gösterse de geçerliliğinin bütünüyle ortadan kalktığını savunmak oldukça iddialı bir yaklaşım olacaktır. ABD'li siyaset bilimci Ersnt Bernard Haas ise Britanyalı meslektaşının görüşlerini daha topraksal temelli ve federalist bir boyuta taşıyarak bugünkü Avrupa Birliği'ni (AB) oluşturan Avrupa merkezli bütünleşme idealinin kuramsal altyapısına katkı sunmuştur (Zwolski, 2018: 102).

İşlevselci yaklaşımı konumuz açısından değerlendirdiğimizde ise, söz konusu yaklaşımın Özbekistan'ın özellikle su temelli çevresel sorunlarının çözümü noktasında sınırlı bir açıklayıcılık ve bölgesel bütünleşmeye katkısı olacağını belirtebiliriz. Gerek TDT gerekse ŞİÖ günümüzde daha çok hükümetlerarası niteliği haiz ve bölgesel ölçekte faaliyet gösteren uluslararası örgütlerdir dolayısıyla onlara üye olan ulus-devletlerin siyasi ve ekonomik egemenliklerini sınırlayacak bir ulus-ötesi bir yapılanmaya dönüşme olasılıkları en azından şimdilik düşüktür. Diğer yandan Mitrany'nin işlevselci yaklaşımına paralel biçimde her iki bölgesel örgüt bünyesinde teknik-işlevsel alanlarda (burada Özbekistan'daki su sorununun çözümüne yönelik) yeni kurumsal düzenlemelere gidilmesinin bu yolla Avrasya³ coğrafyasında siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlarda etkinliklerini artırmalarına olumlu katkı sunma potansiyeli göz ardı edilmemelidir düşüncesindeyiz.

1.2. Liberal Kurumsalcı Paradigma:

Uluslararası ilişkiler disiplini nezdinde liberalizmi ve siyasi çoğulculuğu temel alan, bu bağlamda bölgesel ve küresel ölçeklerde iş birliğinin önemini ortaya koyan bir diğer önemli kuram olarak liberal kurumsalcılığı sayabiliriz. Özellikle geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinde etkinliklerini artırmış görünen ulus-aşırı nitelikteki çok uluslu şirketlerin ve uluslararası ölçekte faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının bölgesel ve küresel düzeyde toplumlar arası etkileşimi artırıcı bir rol üstlenmiş görünmeleri ABD'li akademisyenler Robert Owen Keohane ve Joseph Samuel Nye'in dikkatini çekmiştir (Archer, 2001: 148). Keohane ve Nye (1998) bu dönemde uluslararası sistemde ortaya çıkan devlet dışı oyuncuların ve teknolojik gelişmelerin insanlığı yakınlaştırma potansiyelini kabul etmekle birlikte ulus-devletlerin bu yeni sürece adapte olabilmeye yeteneklerinin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadırlar (Keohane ve Nye, 1998: 82). İki ABD'li akademisyen (2000) aynı zamanda 1970'li yıllardan itibaren teknolojik gelişmelerin ve güncel kitle iletişim olanaklarının devletler ve toplumlar arası etkileşimler yoluyla bunların birbirlerine olan bağımlılığını artmasına dayalı bir "karmaşık bağımlılık" ilkesini ortaya koymuştur. (Keohane ve Nye, 2000: 115). Keohane ve Nye, küresel ölçekte en çok ekonomik ve çevresel alanlarda karşılıklı bağımlılığın öne çıkacağını öngörerek bu noktada ulus-devletlerin çıkarları doğrultusunda yeni siyasi ve kurumsal yapılanmalar oluşturmaları hatta uluslararası örgütlerle karşılıklı yönlendirmede bulunabileceklerine işaret etmiştir (Archer, 2001: 149).

Liberal kurumsalcı yaklaşıma göre; uluslararası sistemde başat oyuncu olma özelliklerini sürdüren ulus-devletler rasyonel seçimlerde bulunarak aralarında ve diğer oyuncularla işbirliklerine

³ Burada "Avrasya" coğrafyası olarak Doğu, Güney, Orta ve Batı Asya alt bölgeleri ile Doğu Avrupa'yı kapsayan bir coğrafi alan kastedilmektedir (A.Y.K-H.A.).

yönelebilir, sistemin anarşik karakterinin yani düzenleyici bir üst kurum/yapıdan mahrum olması durumunun meydana getirebileceği çeşitli tehdit ve belirsizlikleri uluslararası kurumlar ve rejimler aracılığıyla azaltabilirler (Burchill, 2013:93). Neoliberal kurumsalcı yaklaşım da tıpkı klasik realizm ve neorealizm gibi ulus-devletlerin rasyonel biçimde çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerini kabul etmekle birlikte diğer iki kuramdan farklı olarak görece değil etkin işbirlikleri yoluyla herkesin kazanabileceği mutlak kazanç kavramını ortaya koymaktadır. Keohane ve Nye'in geliştirdiği karmaşık bağımlılık ilkesinden de hareketle, liberal kurumsalcılık salt devletler arasında değil farklı oyuncular arasında da (uluslararası örgütler, çok uluslararası şirketler, uluslararası sivil toplum kuruluşları vb) iş birliklerinin geliştirilebileceğini ve askeri temelli güvenlikten çok ekonomik ve çevresel konulardaki güvenliğin öne çıkartılmasının söz konusu iş birliklerini daha sağlam bir zemine oturtacağını savunmaktadır (Ünver, 2017:10). Uluslararası örgütlerin de yine devletler arası ilişkilerin çatışma yerine iş birliği temelinde şekillenerek belirgin bir istikrar kazandırması, bu yolla hem bölgesel hem de küresel düzeylerde kalıcı barış ve istikrarın sağlanmasında çok kritik rol üstlenecekleri söylenebilir (Ateş, 2023:87).

Konumuz açısından liberal kurumsalcı yaklaşıma ışık tuttuğumuzda ise öncelikle bir ulus-devlet olarak Özbekistan'ın başta su temelli çevresel sorunların çözümünde üye olduğu iki önemli bölgesel örgüt ve onların içerisindeki diğer üyelerle etkin iş birliklerine yönelmesi kuşkusuz komşularıyla rekabet-çatışma içerisine girmesine oranla daha rasyonel bir tercih olarak görünmektedir. Aşağıda değineceğimiz üzere son yıllarda Mirziyoyev yönetiminin de bu tarz bir dış politika yöneldiği anlaşılmaktadır. Yine liberal kurumsalcılığın ulus-devletlerin uluslararası sistemin yeni koşullarına adaptasyon sürecindeki etkinlik ve yeteneklerini kabul etmekle birlikte, uluslararası örgütlerin ve diğer ulus-aşırı oyuncuların iş birliklerine katkı sunmalarının açıkça önünü açtığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda gerek Özbekistan'ın üye olduğu TDT ve ŞİÖ'nün sorunun çözümüne yönelik girişimleri gerekse diğer çeşitli sivil toplum kuruluşlarının da sürece eklenmelerinin yakın gelecekte oldukça önemli katkılar sağlayabileceğini öngörmekteyiz.

2. Özbekistan'ın Su Sorununa ve Çözüm Arayışlarına Genel Bakış

2.1. Tarihsel Arka Plan

Özbekistan'ın su temelli çevresel sorunlarına göz atıldığında akla hemen gelen konu kuşkusuz Aral Gölü'nün kuruması problemdir. Aral Gölü'nün kurumasındaki en temel etken ise Özbekistan'ın SSCB'nin bir parçası olduğu dönemde merkezi Sovyet idaresi tarafından uygulanan yanlış politikalar sonucunda gölü besleyen Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin akışının oldukça azalmış olmasıdır. 1960'lı yılların başında dönemin Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Genel Sekreteri Nikita Kruşçev'in talimatı doğrultusunda Seyhun ve Ceyhun ırmakları arasındaki tarıma elverişli topraklarda pamuk monokültürü üretiminin ve ticaretinin artırılması amacıyla Seyhun ve Ceyhun ırmaklarının akış yönleri değiştirilerek Aral Gölü'nün kuruması sürecinin önü açılmış, ayrıca söz konusu ırmaklar üzerinde inşa edilen çeşitli baraj ve hidroelektrik santralleri³ ekolojik bozulmaya neden olmuştur (İyikan, 2013:53-56).

Sovyet yöneticilerin genel anlamda yukarıda değinilen çevresel dönüşümü durdurmaya ya da en azından azaltmaya yönelik belirgin bir yaklaşım sergilememesinin altında yatan temel nedenin tarımsal ürünlerin verimliliğini artırma iddiasına dönük siyasi propagandanın ve iddialı sınıai hedeflerin çevresel duyarlılığının önüne geçmesi olduğu söylenebilir (Gadaev ve Yasakov, 2012:9). Aslında SSCB yönetimi altında Özbekistan'ın tarım politikalarının sağlıklı bir düzlemde yürütülebilmesi için onlarca uzman enstitü kuruluşlarının görevlendirilmesine karşın aralarındaki eşgüdüm sorunları ve merkezi planlamadan kaynaklı aksaklıklar nedeniyle su temelli çevre

³ SSCB döneminde; Tacikistan'da Ceyhun nehri üzerinde inşa edilen Nurek ve Seyhun nehri üzerinde inşa edilen Kayrakkum Barajları ile Kırgızistan'da Seyhun üzerinde inşa edilen Toktogul Barajı örnek gösterilebilir. Konuyla ilgili ayrıntılı tablo incelemesi için bkz. Necati İyikan (2013). Aral Gölü Sorunu ve Bölgedeki Siyasi Gelişmelere Etkisi". *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, s. 56.

sorunlarının çözümüne yönelik etkin bir ajanda geliştirilememiştir (Djanibekov, Assche ve Valentinov, 2016:828). 1970'li yılların ortalarına gelindiğinde Ceyhun nehrinden Aral Gölü'ne doğru hemen hiç akış kalmamışken, Seyhun nehrinden oldukça düşük ve gölü beslemek için yetersiz ölçekte akış gerçekleşmeye başlamıştır (Öğütçü, 2016). Mikhail Gorbaçov'un 1985'te SBKP Genel Sekreterliğine getirildikten kısa bir süre sonra uygulamaya koyduğu yeniden yapılanma (perestroyka) programı kapsamında, Sovyet toplumunda çevresel duyarlılığın görece artmasına bağlı olarak, Aral Gölü ve benzeri çevresel sorunların çözümü için bütçeden para ayrılmasına karar verilmiş ise de o dönem etkin bir çözüm için gerekli mali fon oluşturulamamıştır (İyikan, 2013: 61).

Özbekistan'ın 1991'de SSCB'nin dağılması sonrası bağımsızlığına kavuşması sonrası başta Aral Gölü'nün kuruması olmak üzere su temelli çevresel sorunlara duyarlılığın ve etkin çözüm sağlama girişimlerinin belirgin bir şekilde arttığı görülmektedir. 1992 yılında Devletlerarası Su Eşgüdümü Komisyonunun (The Interstate Commission for Water Coordination-ICWC) ve ertesi yıl Devletlerarası Aral Gölü/Denizi Konseyi (The Interstate Council on the Aral Sea-ICAS) ile Aral Gölü/Denizi'ni Korumak için Uluslararası Fonun (The International Fund for Saving Aral Sea-IFAS) kurulması bölgeye dönük su temelli çevresel sorunlara çözüm bulma girişimleri açısından önemli aşamadır (Öğütçü, 2016). Diğer taraftan, Özbekistan ve diğer yeni bağımsızlığına kavuşmuş Orta Asya cumhuriyetlerinde Sovyet yönetim tarzından vazgeçmenin sanıldığından daha uzun sürmesi, söz konusu oluşumların iyi niyetli girişimlerine karşın sorunların etkin ve kalıcı çözümüne yönelik yeterince zorlayıcı ve sonuç alıcı adımlar atamaması nedeniyle günümüze değin olumlu yönde belirgin bir gelişme ne yazık ki kaydedilememiş görünmektedir (Djanibekov, Assche ve Valentinov, 2016:825).

2.2. Özbekistan'ın Su Sorununda Güncel Durum ve Çözüm Arayışları

Yukarıda değindiğimiz Sovyet yönetimi dönemindeki yanlış tarım ve sulama politikaları nedeniyle Özbekistan ciddi bir çevresel felaketle karşı karşıya kalmıştır. Kruşçev döneminde başlatılan iddialı pamuk üretimi politikası arifesinde Aral Gölü 68.000 kilometrekarelik bir alanı kapsayıp yaklaşık 1083 kilometreküplük hacme sahip iken, günümüzde yüzölçümü yaklaşık 8.000 kilometrekareye, hacmi ise 75 kilometreküpe inerek, göl süreç içerisinde ikiye bölünmüştür (Abdülkerimov, 2023). Öte yandan, Özbekistan gibi SSCB sonrası bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya cumhuriyetleri olan Kırgızistan ve Tacikistan fosil yakıtlar bakımından oldukça fakir olmalarından dolayı enerji ve elektrik üretiminde baraj yapımına ağırlık vermiş, bu durum özellikle tarım sektörünün ağırlığını sürdürdüğü Özbekistan ile yakın geçmişte aralarında siyasi ve ekonomik temelli kriz yaşamalarına neden olmuştur. Aral Gölü'nü ve Özbekistan'daki tarım havzalarını besleyen Seyhun ve Ceyhun nehirlerinin bu iki komşu ülkeden doğması su-fosil enerji ikileminin ortaya çıkmasına ve tarafların bunu kendi dış politikalarında araçsallaştırmalarına zemin hazırlamıştır (İyikan, 2013:57).

Aral Gölü'ne ulaşan suların çekilmesi nedeniyle bölgede ciddi bir çölleşme eğilimi baş göstererek gölün kuruyan alanı için "Aralkum Çölü" ifadesi kullanılmaya başlanmıştır (Gadaev ve Yasakov, 2017:7; Abdülkerimov, 2023). Aralkum Çölü bölgesinde meydana gelen yoğun kum fırtınaları ve bunların taşıdığı ağır kimyasal maddeler nedeniyle burada yaşayan Özbekistan yurttaşları arasında ciddi sağlık sorunları ortaya çıkmış, bebek ölümlerinde belirgin bir artış gözlemlenmiştir (Öğütçü, 2016). Yine bölge ekonomisinde yakın geçmişte önemli bir yer tutan balıkçılık sektörünün beklenileceği üzere söz konusu çölleşme sürecinden hayli olumsuz etkilenmiş, geçmişte göl içerisinde yaşam bulan pek çok canlı türü ortadan kalkmış ya da kalkma riskiyle karşı karşıya kalmıştır (Abdülkerimov, 2023; Polonskaya, 2023).

Diğer taraftan, Özbekistan'ın su temelli yaşadığı sorunların başka bir uzantısı olarak komşu ülkeler Kırgızistan, Tacikistan ve Afganistan'da elektrik üretimi amaçlı inşa edilmiş/edilmesi planlanan barajlar ve hidroelektrik santrallerinin de rol üstlendiği de görülmektedir. Kırgızistan ve

Tacikistan'ın kış aylarında enerji üretimine ağırlık vermelerine paralel olarak barajlardaki suyun bir kısmını dışarıya vermeleri ve bu yolla Özbekistan'ın tarım arazilerinin sınırı aşan sular nedeniyle zarar görmesi ciddi bir ekonomik ve siyasi sorun olarak ortaya çıkmakta, Afganistan'daki Taliban yönetiminin inşa etmeyi planladığı Kuştepe Barajı'nın ise Ceyhun ırmağının sularının kullanımında yine Özbekistan ile anlaşmazlık potansiyeli doğurmaktadır (Arıdemir, 2023). Yine Tacikistan için ulusal gurur kaynağı olan ve bittiğinde dünyanın en yüksek barajı olması hedeflenen Rogun Hidroelektrik Santrali'nin inşası projesinin Özbekistan'a su akışının azalması ve tarımsal faaliyetlerin olumsuz etkilenmesi sonuçlarını doğurma riski nedeniyle İslam Kerimov iktidarı döneminde Özbekistan-Tacikistan ilişkileri genelde gergin bir seyir izlerken, halefi Şavkat Mirziyoyev'in Özbekistan'ın komşularıyla daha yapıcı ve pragmatist düzlemde ilişkiler sürdürme kararı ikili ilişkilerdeki gerilimi azaltmış görünmektedir (Persing, 2018).

Özellikle Aral Gölü'nün büyük ölçüde kurumasının sonucunda ortaya çıkan çevresel, sağlıksal ve sosyoekonomik sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla hem bölge hükümetleri ve hem de uluslararası kuruluşlar 1990'lı yıllardan itibaren dikkat çekici girişimlerde bulunmuştur. Yukarıda kuruluş sürecine değindiğimiz bölgeye dönük uluslararası kuruluşlardan IFAS, gerek çevresel olumsuz etkileri azaltarak ekolojik dengenin süreç içerisine katkı sağlamak, gerekse Orta Asya cumhuriyetlerindeki su akışının daha iyi yönetilmesi amacıyla önce 1993-1997 arasında Aral Deniz Havzaları, daha sonra 1998-2002 arasında ise Dünya Bankası ile ortaklaşa biçimde Su ve Çevre Yönetimi programlarını uygulamaya koymuş ancak ne yazık ki istenilen etkin çözüm sağlanamamıştır (Agayeva, 2017:37). 2002 yılında Orta Asya cumhuriyetleri Devlet Başkanları Aral Gölü ve çevresindeki ekolojik ve ekonomik sorunlara çözümler üretmek amacıyla 2003-2010 yılları arasında faaliyetleri içeren bir program ortaya koymuşlar, aynı zaman Güney Kafkasya ülkelerinin de katılımıyla Orta Asya-Kafkaslar Bölgesel Su Ortaklığı'nı kurmuşlardır (Öğütçü, 2016).

Bölge dışı bir oyuncu olarak Avrupa Birliği (AB) de Özbekistan'daki su temelli çevresel sorunlarla 1990'lı yıllardan itibaren ilgilenmeye başlamış, 2007'de AB Konseyi "AB ve Orta Asya Yeni Bir Ortaklık için Strateji" (EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership) adlı program kapsamında bölgedeki su temelli sorunların da çözümüne yönelik amaçlarını sıralamıştır (EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership Program, 2007:15-16). Diğer örneklerde olduğu gibi AB'nin etkin ve kalıcı bir çözüm sağlamakta henüz çok sınırlı bir yol alabildiğini belirtmeliyiz. 2022 sonunda AB ülkeleri, özellikle su sorununda en çok etkilenen yerlerden birisi olan Karakalpakistan'da 27.000 ağaç diktirmiştir (Delegation of EU to Uzbekistan, 2022). AB'nin özellikle Özbekistan'ı da kapsayacak biçimde su temelli çevresel sorunların çözümü amacıyla girişimlerde bulunması konumuz açısından TDT ve ŞİÖ'nün muhtemel benzer amaç-hedef ve faaliyetleri açısından önemli bir somut örnek teşkil edeceği açıktır.

Özbekistan hükümeti de özellikle son yıllarda bölgedeki olumsuz çevresel etkilerin önüne geçebilmek amacıyla ağaçlandırma ve yapay flora oluşturma girişimlerine ağırlık vermiştir. Nitekim, 2018 yılında Özbekistan Devlet Başkanı Şavkat Mirziyoyev Aral Gölü'nün kurumuş alanlarının dibine ağaç ve çeşitli bitkiler ekilmesine yönelik kapsamlı bir program başlatmış, program kapsamında 2023 yılına değin yaklaşık 1 milyon hektarlık (1.000 kilometrekare) alanda tuza ve kuraklığa dayanıklı başka saksaul olmak üzere çeşitli ağaç ve bitkiler dikilmiş bu yolla yoğun karbondioksit salınımının önüne geçilmesi amaçlanmıştır (Polonskaya, 2023). Özbekistan hükümeti uygun finansman sağlandığı takdirde 12 yıl içerisinde "Aralkum Çölünün" tümüyle yeşillendirilmesini bu yolla zehirli kimyasal ve tozların taşımını engelleyerek ekolojik tahribatın engellenmesini hatta iyileştirilmesini hedeflemektedir (Abdülkerimov, 2023). Her ne kadar Özbekistan hükümet çevresel etkilerin iyileştirilmesi yönünde son yıllarda dikkat çekici adımlar atmaya başlamış görünse de etkin ve kalıcı çözüm üretme noktasında eşgüdüm ve ciddi mali

fonların sağlanması gerektiği ortadadır ve bu noktada hem TDT'nin hem de ŞİÖ'nün önemli katkılar sunma potansiyelleri mevcuttur.

3. Özbekistan'ın Su Sorununun Çözümünde TDT ve ŞİÖ Seçeneklerinin Değerlendirilmesi

3.1. Türk Devletleri Teşkilatı'nın İş Birliği ve Çözüme Katkı Potansiyeli

Özbekistan'ın TDT içerisinde yer alma süreci aslen 2009 yılında Nahçıvan Anlaşması kurulan Türk Konseyi'ne kuruluşundan on yıl sonra Bakü'de gerçekleştirilen Zirvede alınan kararla üye olmasıyla gerçekleşmiş, İstanbul'da 2021'de gerçekleştirilen 8. Türk Konseyi Zirvesinde Türk Konseyi'nin adını Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirmesiyle bugünkü şekline dönüştürmüştür (Organization of Turkic States, 2024). TDT'nin 9. Zirvesi 2022'de Semerkant'ta gerçekleştirilirken, söz konusu Zirvede Özbekistan'ın 2023 yılı için Örgütün Dönem Başkanlığı'nı yürütmesi ve söz konusu yılın “Türk Uygarlığının Tepe Noktası” olarak belirlenmesi kararlaştırılmıştır (Embassy of the Rep. of Uzbekistan in the Rep. of Türkiye, 2023). Bu gelişmelerin Özbekistan'ın TDT içerisinde saygın ve eşit konumda bir tam üye olarak yerini aldığını gösterdiği düşüncesindeyiz. O halde konumuz açısından bakıldığında, TDT'nin Özbekistan'daki su temelli sorunlarına ne ölçekte katkı sağlayabileceğini ve Özbekistan'ın TDT'yi nasıl değerlendirebileceğini tartışmakta yarar görünmektedir.

TDT'nin 8. Zirvesinde Özbekistan Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoyev'in yaptığı konuşmada ele aldığı başlıca konular arasında; “Aral Denizi bölgesindeki çevresel felaketlerin ve olumsuz etkilerinin önüne geçmek amacıyla bir yapı oluşturulması ve Birleşmiş Milletler (BM) ile yakın iş birliğine gidilmesi” de yer almıştır (Press Release of Secretariat of the OTS, 2021). Mirziyoyev'in TDT Zirvesinde konuyu dile getirmesi ve Aral Gölü bölgesi başta olmak üzere su temelli çevre sorunların çözümü için bir yapı oluşturulmasını önermesi Özbekistan Hükümetinin konuya dönük özel hassasiyetini ortaya koyduğu kadar söz konusu sorunun çözümünde uluslararası örgütlerle iş birliğinin öneminin farkında olduğunu da göstermektedir. Nitekim ilgili konuşmasında Özbek Cumhurbaşkanı BM ile yakın iş birliğine gidilmesi gerektiğine açıkça işaret etmiştir. Bir başka önemli bulduğumuz husus ise Mirziyoyev'in bu konuyu TDT bünyesinde gerçekleştirilen bir resmi toplantının gündemine taşımış olmasıdır. Buradan Özbekistan Cumhurbaşkanı'nın konuya dönük TDT içerisinde de bir iş birliği ve çözüm odaklı yapılanmaya yönelimi önerdiğini tahmin etmek zor görünmemektedir. Bu noktada TDT'nin yakın gelecekte özellikle çevre ile ilgili temel noktalarda iş birlikleri geliştirmeyi hedeflediğini incelemeyi ve bazı eksik gördüğümüz hususları dile getirmeyi uygun görmekteyiz.

“Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi” (kısaca Vizyon Belgesi olarak adlandırılacaktır) yine 2021'de kabuk değiştirerek uluslararası örgüt yapısını güçlendiren TDT'nin yakın gelecekteki vizyon, temel hedef ve iş birliği öngörülerini yansıtan önemli bir belgedir. İlgili belgede konumuz açısından önemli olduğunu düşündüğümüz “çevre” ve “tarım” başlıklarında düzenlenmiş hedefler şunlardır (Turkic World Vision 2040, 2021:13):

- Çevrenin korunmasına öncelik atfedilmesi ve küresel ölçekte cereyan eden çevresel tehditlere karşı toplumsal duyarlılığı artırmak amacıyla üye ülkelerin gerek ulusal düzeyde gerekse kendi aralarında ortak politikalar geliştirmesi
- Doğal ve insan yapımı felaketlerin olumsuz etkilerini bertaraf edebilmek ve iyileşmeyi sağlamak amacıyla Türk Konseyi Sivil Savunma Mekanizmasının hayata geçirilmesi
- “Yeşil Finansman” (green financing) araçlarının kullanımı ve üye ülkelerin yeşil teknolojileri yeni iklimsel ajandalarının bir parçası haline getirmesi
- Organik tarım yöntemlerinin geliştirilerek, çevreye dönük zararların en alt düzeye indirilmesi ve bunun için sıkı kontrol mekanizmalarının uygulamaya konulması

Yine Vizyon Belgesinde “TDT'ye üye olan tarafların gerek dünyada gerekse Örgütün faaliyet alanı içerisinde meydana gelebilecek doğal felaketlerin önlenmesi ya da önlem alınması amacıyla

program ve projeler geliştirmeleri ve felaketlerden etkilenen alanlara müdahale için ortak inisiyatiflerde yer almaları gerekliliğine” işaret edilmiştir (Turkic World Vision 2040, 2021:7). Görüldüğü zere Vizyon Belgesi açık bir biçimde çevresel felaketlerin çözümüne dönük olarak ye ülkelerin aralarında tam iş birliğine ve ortak politikalar geliştirmeye yönelmelerini, yeni bir yapısal düzenlemeye gidilmesini ve tarımsal faaliyetlerde geçmişin aksine çevresel olumsuz etkileri en aza indirerek hatta ileride bütünüyle ortadan kaldıracabilecek teknolojik gelişme ve yöntemlerle hareket edilmesini beyan etmektedir. Bunlar oldukça olumlu adımlar olmakla birlikte TDT'nin başlıca iş birliği alanlarını sıraladığı resmi internet sayfasında çevreye ve ekolojik faaliyetleri nemlemeye yönelik iş birliğini içeren bir alt başlık bulunmamasını dikkat çekici bir eksiklik olarak belirtmeliyiz (TDT İşbirliği Alanları, 2024).

TDT kuşkusuz birçok bölgesel örgütle karşılaştırıldığında oldukça gen sayılabilecek yaştadır bu nedenle henüz kendini geliştirme aşamasındadır. Bununla birlikte örgütün kısa geçmişine karşın genel anlamda dünyadaki gelişmeleri takip edebildiği ve yakın geleceğe yönelik tutarlı ve bilimsel esaslara dayalı düzenlemeler yaptığı söylenebilir. Vizyon Belgesinin genelinde “sürdürülebilirlik” ve “hesap verebilirliğe” pek çok noktada vurguda bulunulması, çevrenin korunması da dahil olmak üzere TDT'nin pek çok alanda ye ülkelerin yakın geleceğe dönük “dirençli düşünmesi” (resilient-thinking) kavramını ortaya koyması yakın gelecekte meydana gelebilecek tehlikelerin ciddiyetinin yeterince anlaşıldığını göstermektedir (Musabay Baki, 2022:42). Her ne kadar en azından günümüze değin yapısal değişikliklerle ilgili somut bir adım atılmamış olsa da TDT yesi ülkelerin pek çok konuda olduğu gibi su temelli evre felaketlerinin önlenmesi amacıyla yapıcı iş birliklerine yöneleceklerini ve örgütün de bu noktada yol gösterici bir rol üstlenebileceğini öngörmekteyiz. Bu durum, Özbekistan'ın TDT yeliğinin su temelli sorunların çözümüne aşamalı olarak olumlu katkı sağlayacağına yönelik beklentimizi artırmaktadır.

3.2. şanghay İşbirliği rgt'nün İş Birliği ve çözüme Katkı Potansiyeli

1996 yılından itibaren “şanghay Beşlisi” adıyla oluşturulan in, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan “ şer” olarak adlandırdıkları terörizm, ayrılıkçılık ve köktencilik ile daha etkin ve kurumsal bir yapı içerisinde mücadele etmek amacıyla 2001'de Özbekistan'ı da aralarına davet edip, “şanghay İşbirliği Teşkilatı'nın Kuruluşuna Dair Deklarasyonu” ilan ederek şİ'nn kurulduğunu duyurmuşlardır (T.C. Dış İşleri Bakanlığı, 2024). Bu bağlamda Özbekistan'ın örgütün kurumsal kimlik kazandığı 2001'den bu yana resmi toplantı ve faaliyetleri içerisinde yer alarak önemli bir deneyim kazanmış olduğu söylenebilir. Konumuz açısından Özbekistan'ın şİ ile ilişkilerinin gelişimine ayrıntılı yer vermek olası gözükmediğinden, burada şİ'nn kuruluş sürecinde hangi alanlarda iş birliklerine ağırlık verme eğiliminde olduğunu incelemek bunun için de kurucu sözleşmeye (charter) kısaca göz atmak yerinde görünmektedir. Öte yandan Özbekistan'ın Semerkant kentinin ev sahipliği yaptığı 22. şİ Devlet Başkanları Zirvesinde alınan kararları yansıtan Semerkant Deklarasyonuna ve Özbekistan yönetiminin şİ'den beklentilerine mercek tutarak zbek devletinin maruz kaldığı su temelli çevresel felakete dönük örgütün potansiyel iş birliği olanaklarını masaya yatırmak amacındayız.

Rusya'nın St. Petersburg kentinde düzenlenen 2. şİ Devlet Başkanları Zirvesinde kabul edilen Kurucu Sözleşme (şart) rgtn kuruluş ilke, amaç, hedef, faaliyet ve iş birliği alanları gibi pek çok hususta düzenlemeler yapmıştır (T.C. Dış İşleri Bakanlığı, 2024). İlgili şartın konumuz açısından önemli gördüğümüz bölümü 3. maddede düzenlenen iş birliği alanlarıdır. Söz konusu maddede işbirliği alanları sıralanırken genellikle askeri temelli güvenlik ve ekonomik-lojistik alanlarda işbirliğine ağırlık verilmesine karşın konumuz açısından iki hususa yer verdiği görülmektedir: doğal ve insan yapımı felaketlerin önlenmesinde-olumsuz etkilerinin giderilmesinde karşılıklı yardımlaşma ve de bölgede (şİ etki sahası içerisinde) evre ve su yönetiminin oluşturularak konuyla ilgili ortak program ve projelerin geliştirilmesi (Ministry of External Affairs of India, SCO Charter, 2024:3-4). Burada değinilen husus ve ifadelerin 2040

Vizyon Belgesi ile benzerliği ise dikkat çekicidir. Her ne kadar ŞİÖ kuruluş sürecinde askeri güvenlik ve üye ülkeler arasında sınır anlaşmazlıklarının çözümünü öncelmiş görünse de çevresel felaketlere dönük üye ülkenin eşgüdümlü hareket etmesini ve ortak program-projeler geliştirmesini amaçladığı kurucu sözleşmeden anlaşılabilir.

16 Eylül 2022'de kabul edilen ve dünya ilan edilen Semerkant Deklarasyonu incelendiğinde çevre ile ilgili düzenlemelerin genel olarak enerji güvenliği, çevre dostu teknolojilerinin kullanımı, yeşil enerjinin kullanımına dayalı yeşil ekonomi hedefi, biyolojik çeşitlilik gibi hususlara değinildiği görülmekte ise de konumuz açısından 89. maddedeki düzenleme önemli görünmektedir (Ministry of External Affairs of India, Semerkand Declaration of SCO, 2024). İlgili maddede; küresel ısınma sürecine bağlı olarak çevre güvenliği, çevrenin ve biyoçeşitliliğin korunmasının öneminin tüm üye ülkelere paylaşıldığına, güvenli içme suyuna ulaşamamanın temel sağlık ve hijyen sorunlarının günümüzün büyük tehditleri arasında kabul edildiğine, su yönetiminin ve sürdürülebilir kalkınmanın önemine işaret edilmektedir (Ministry of External Affairs of India, Semerkand Declaration of SCO, 2024). Görüldüğü üzere ŞİÖ su temelli sorunların etkin ve kalıcı biçimde çözümüne yönelik yapısal düzenlemeler getirmekten çok üye ülkeleri bu ve bunun gibi çevresel konularda bir araya gelerek ortak mekanizmalar ve iş birliği olanakları geliştirmeye teşvik etmektedir.

Özbekistan yönetiminin ŞİÖ'ye yönelik genel yaklaşımına baktığımızda ise Örgüte yönelik beklentilerini yüksek tuttuğunu söyleyebiliriz. Nitekim Mirziyoyev Anadolu Ajansı tarafından yayınlanan makalesinde, Özbekistan'ın 2021'den bu yana ŞİÖ içerisinde dönem başkanlığını da sürdürmesinden ve 2022'de zirvenin bu kentte gerçekleştirilmesinden hareketle, "Semerkant Ruhunun" oluşturulmasından bahsederek ŞİÖ'nün pek çok farklı alanda kapsayıcı ve yeni bir uluslararası iş birliği oluşturmaktaki rolüne işaret etmiştir (Mirziyoyev, 2022). Mirziyoyev, bu açıdan Semerkant'ın tarihsel önemine ve kültürler arasındaki geçişkenlik ve kesim noktası oluşuna dikkat çekerek aslında ŞİÖ için de benzer bir durumun söz konusu olduğuna atıfta bulunmaktadır (Başaran, 2022). Diğer taraftan Mirziyoyev'in ilgili makalede ŞİÖ'nün bölgesel ve küresel ölçeklerde iş birliği potansiyellerini sıralarken Özbekistan'ın çevresel, ekonomik ve toplumsal açılardan oldukça olumsuz etkilere maruz kaldığı su temelli sorunların çözümü noktasında üstelik dönem başkanlığını yürüttüğü Örgütün üstlenebileceği role değinmemiş olması düşündürücüdür. Yine de Özbek yetkililerin ŞİÖ'nün çevresel konularda iş birliği ve katkı sunma potansiyelini göz ardı etmediğini 2022'de gerçekleştirilen 6. ŞİÖ Bilim ve Teknoloji Bakanları Zirvesinde Özbekistan'ın diğer ŞİÖ üyesi ülkelere Aral Gölü çevresindeki çölleşmeye karşı teknik işbirliği ve destek talebinde bulunmasından anlayabilmekteyiz (Kun.Uz., 2022).

4.Sonuç

Aral Gölü'nün kuruması ve komşu ülkelerde Seyhun ve Ceyhun ırmakları üzerinde inşa edilen barajlar nedeniyle ülkeye yönelik su akışının kesintiye uğraması Özbekistan'ı hem ekonomik, hem sağlık hem de toplumsal açılardan oldukça olumsuz etkilerle karşı karşıya bırakmıştır. Bununla birlikte Özbekistan yönetiminin bağımsızlıktan itibaren konuya ilişkin duyarlılığı belirgin bir biçimde artış göstermiş, son yıllarda ise Mirziyoyev'in etkin siyasi ve diplomatik girişimleriyle söz konusu su temelli çevresel sorunların çözümüne dönük daha somut çaba gösterilmeye başlanmıştır. Diğer taraftan Özbekistan hükümetinin bir yandan bu denli ciddi ölçekli çevresel felaketin olumsuz etkilerini azaltarak süreç içerisinde tersine çevirebilmesi, bir yandan da komşuları Kırgızistan ve Tacikistan'ın inşa ettiği barajların meydana getirdiği su akışının azalması sorununa kalıcı çözüm sağlayabilmesi önemli ölçekte zaman ve mali yük gerektiren etkenlerdir. Bu noktada, Özbekistan'ın üye olduğu TDT ve ŞİÖ içerisinde Kırgızistan'ın her ikisinde Tacikistan'ın ise ŞİÖ'de yer aldığı dikkate alındığında, her iki bölgesel örgütün yakın gelecekte su temelli sorunların çözümünde daha somut ve zorlayıcı adımlar atmaya başlamasının Özbek ülkesine yarar sağlayacağı ortadadır.

Her iki bölgesel örgütün resmi belgelerinin konumuz açısından incelenmesinden hareketle öncelikli olarak vardığımız sonuç her ikisinin de çevresel konularda açıkça üye ülkeler arasında işbirliği ve çözüm odaklı mekanizmaların oluşturulmasını önermekle birlikte zorlayıcı ya da yapısal bir dönüşüme yönelik bir adım atmayışlarıdır. Gerek TDT gerek ise ŞİÖ günümüzde halen hükümetlerarası bir niteliği haiz olduklarından sorunların çözümünde doğrudan müdahaleci bir tavrın üye ülkelerin egemenlik haklarının ihlali olarak algılanabileceğine dönük hassasiyet göz ardı edilmemelidir. Öte yandan, küresel ısınmanın bilimsel bir gerçeklik olarak karşımızda durduğu bir zamanda, her iki bölgesel örgütün de resmi yaklaşımlarında işaret ettiği üzere, su gibi hayati bir konunun çözüme kavuşturulamaması sadece Özbekistan için değil tüm bölge ülkeleri için ciddi bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. Dolayısıyla doğrudan olmasa bile dolaylı yollardan ve bünyelerinde sorunun çözümüne dönük toplantılar düzenleyerek ve üye ülkeleri bu konuda çözüme teşvike kararlı biçimde devam ederek TDT'nin ve ŞİÖ'nün bölgedeki etki ve saygınlığını artırma potansiyelini koruduğunu düşünmekteyiz.

Özbekistan'ın Avrasya coğrafyasında önemli bir yer edinmeyi amaçlayan iki bölgesel örgüt konumundaki TDT'ye ve ŞİÖ'ye tam üye olmasının hem kendisi hem de bölge için şans olabileceği, bu yolla her iki örgütün rekabet yerine tamamlayıcı bir iş birliği temelinde hareket etmesine aracılık edebileceğine dikkati çekmek isteriz. Her iki bölgesel örgütün çevre temelli yaklaşımlarını yansıtan resmi belgelerdeki ifadelerde zaman zaman benzerliklerin görülmesinin bu anlamda tesadüf olmaktan uzak olduğu ortadadır. Aral Gölü'nün çölleşen yerlerinin yeniden yeşillendirilmesi ve tarımsal üretimin daha çevre dostu, az su ihtiyacıyla çok verim sağlanabilecek alternatif teknolojilere ağırlık verilmesi ve bu noktada her iki bölgesel örgütten bu konuda mali ve resmi destek sağlanarak BM'nin ortaklaşa biçimde dikkatinin çekilmesi Özbekistan için yakın gelecekte tahayyül edilemeyecek kadar büyük fırsatlar doğurabilecek ve "Orta Asya'nın parlayan yıldızı" olmasını sağlayabilecektir.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Abdülkerimov, B. (2023, 15 Eylül). Orta Asya'nın en büyük çevre felaketi: Aral Gölü'nün kuruması. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/orta-asyanın-en-buyuk-cevre-felaketi-aral-golunun-kurumasi/2992556>.
- Agayeva, A. (2017). Orta Asya'da su sorunu: Havzalar ve barajlar. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 3, 35-62.
- Archer, A. (2001). *International organizations*, (3rd. edition), London and New York: Taylor & Francis.
- Arıdemir, H. (2023, 6 Kasım). *Orta Asya Su Sorununda Tartışmalı Akarsu: Amu Derya*. Erişim adresi: Türkiye Ekonomik, Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi (TESAM) Strateji, <https://tesamstrateji.com/yazi.php?link=orta-asya-su-sorununda-tartismali-akarsu-amu-derya>.
- Ateş, D. (2023). *Uluslararası örgütler, devletlerin örgütlenme mantığı*. Bursa: Dora Yayınları.
- Başaran, D. (2022, 16 Eylül). *Çok Kutuplu dünyada bölgeselden küresele işbirliği arayışlarının simgesi: ŞİÖ Semerkant zirvesi*. Erişim adresi: Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM) sitesi, <https://www.ankasam.org/cok-kutuplu-dunyada-bolgeselden-kuresele-isbirligi-arayislarinin-simgesi-sio-semerkant-zirvesi/>.
- Burchill, S. (2013). Liberalizm. S. Burchill, et al. (Ed.). *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (A. Aslan ve M.A. Ağcan, Çev.), içinde (ss.81-117). İstanbul: Küre Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 2009).

- Delegation of European Union to Uzbekistan (2022, 12 Aralık). *European Union Completed Planting of 27 Thousand Trees in Aral Sea Basin*. Erişim adresi: https://www.eeas.europa.eu/delegations/uzbekistan/european-union-completed-planting-27-thousand-trees-aral-sea-basin_en?s=233.
- Djanibekov, N., Assche, V.K. ve Valentinov, V. (2016). Water governance in Central Asia: A Luhmannian perspective. *Society and Natural Resources*, 29(7), 822-835.
- Embassy of the Republic of Uzbekistan in the Republic of Türkiye (2023, Mart). *Turkic Brotherhood-An Example of Mutual Assistance and Solidarity*, Erişim adresi: <https://www.uzembassy.org.tr/news/3835?language=en>.
- EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership Program Report No. 10113/07 (2007, 31 Mayıs), ss. 1-20. Erişim adresi: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10113-2007-INIT/en/pdf>.
- Gadaev, A. ve Yasakov, Z. (2012). An Overview of the Aral Sea Disaster. *Disaster by Design: The Aral Sea and its Lessons for Sustainability*, Edelstein, M.R., Cerny, A. ve Gadaev, A. (Ed.), içinde (ss. 5-15), Bingley, UK: Emerald Group Publishing Limited.
- İyikan, N. (2013). Aral Gölü sorunu ve bölgedeki siyasi gelişmelere etkisi. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 52-74.
- Keohane, R.O. ve Nye, J.S. (1998). Power and interdependence in the information age. *Foreign Affairs*, 77(5), 81-94.
- Keohane, R.O. ve Nye, J.S. (2000). Globalization: What's new? What's not? And so what?. *Foreign Policy*, Spring, 104-118.
- Ministry of External Affairs of India (2024). *Charter of the Shanghai Cooperation Organization*, Erişim adresi: <https://www.mea.gov.in/Portal/LegalTreatiesDoc/000M3130.pdf>.
- Ministry of External Affairs of India (2022, 16 Eylül). *Semerkand Declaration of the Council Heads of Shanghai Cooperation Organization*. Erişim adresi: <https://www.mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/35724/Samarkand+Declaration+of+the+Council+of+Heads+of+State+of+Shanghai+Cooperation+Organization>.
- Mirziyoyev, Ş. (2022, 12 Eylül). Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Semerkant Zirvesi: Küreselleşen Dünyada Diyalog ve İş Birliği, *Anadolu Ajansı*, Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/sanghay-isbirligi-orgutu-nun-semerkant-zirvesi-kuresellesen-dunyada-diyalog-ve-is-birligi/2682933>.
- Musabay Baki, P. (2022). Turkic World Vision-2040: A Step Forward for the resilience of Turkic Cooperation. *Perceptions*, Spring-Summer, 27(1), 26-52.
- Persing, W. (2018). "Uzbekistan & Tajikistan: Catalysts for a Regional Water Solution?", Eurasianet, 23 Ocak, Erişim: 11.01.2024, <https://eurasianet.org/perspectives-uzbekistan-tajikistan-catalysts-for-a-regional-water-solution>.
- Polonskaya, G. (2023, 4 Eylül). Özbekistan Yok Olan Aral Gölü Bölgesini Canlandırmak için Girişimlerde Bulunuyor. *Euronews*. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/business/2023/09/04/ozbekistan-yok-olan-aral-denizi-bolgesini-canlandirmak-icin-girisimlerde-bulunuyor>.
- Popoviciu, A.C. (2010). David Mitrany and functionalism, the beginnings of functionalism. *Revista Romana de Geografie Politica*, 1, 162-172.

- Press Release of Secretariat of the Organization of Turkic States (2021, Kasım). *The Leaders of Turkic World Convened the Summit of Organization of Turkic States*. Erişim adresi: <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/press-release-of-secretariat-of-the-organization-of-turkic-states-2399-102.pdf>.
- Turkic World Vision-2040 (2021). Erişim adresi: Türk Devletleri Teşkilatı sitesi içinde ss.1-17, <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turkic-world-vision-2040-2396-97.pdf>.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2024). *Şanghay İşbirliği Teşkilatı, Uluslararası Teşkilat Künyesi*, Erişim adresi: <https://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>.
- Organization of Turkic States (2024). *Organization of Turkic States*, Erişim adresi: <https://www.turkicstates.org/en/turk-konseyi-hakkinda#:~:text=The%20founding%20member%20states%E2%80%9494Azerbaijan,Kyrgyz%20Republic%2C%20in%20September%202018>.
- Türk Devletleri Teşkilatı (2024). *İşbirliği Alanları*. Erişim adresi: <https://www.turkicstates.org/tr/isbirligi-alanlari>.
- Ögütçü, Ö.N. (2016, 20 Ekim). *Aral Denizi Havzası ve Güncel Çevre Sorunları*. Erişim adresi: Avrasya İncelemeleri Merkezi sitesi, <https://avim.org.tr/tr/Analiz/ARAL-DENIZI-HAVZASI-GUNCEL-DURUM-VE-CEVRE-SORUNLARI>.
- Uzbekistan Invites SCO Member States to Cooperate in Development of “Innovations for the Aral Sea Region” Program. *KUN.UZ.* (2022, April 8). Erişim adresi: <https://kun.uz/en/news/2022/04/08/uzbekistan-invites-sco-member-states-to-cooperate-in-development-of-innovations-for-the-aral-sea-region-program>.
- Ünver, H. A. (2017). Paris iklim antlaşmasına teorik yaklaşım: Neo-Neo tartışması, Eko-Marksizm ve yeşil kapitalizm. *Uluslararası İlişkiler*, 14(54), 3-19.
- Zwolski, K. (2018). Functionalism and security Without Boundaries, *European Security in Integration Theory: Contested Boundaries*, Palgrave.